

**МІСТОБУДУВАННЯ ТА
ТЕРИТОРІАЛЬНЕ
ПЛАНУВАННЯ**

**33
2009**

Київ-КНУБА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. Ю. КОНДРАТЮКА

СПІЛКА УРБАНІСТІВ УКРАЇНИ

МІСТОБУДУВАННЯ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ПЛАНУВАННЯ

Науково-технічний збірник

Заснований у 1998 році

Випуск №33

Випуск підготовлений за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції "Теорія і практика містобудування в Україні. Перспективи і пріоритети розвитку" (28-30 травня 2009 року, м. Луцьк).

УДК 711.11; 711.112

Містобудування та територіальне планування: Наук.-техн. збірник / Відпов. ред. М.М. Осетрін. – К., КНУБА, 2009. – Вип. 33. – 526 с. Українською та російською мовами.

В збірнику висвітлюються інженерні та економічні проблеми теорії і практики містобудування, територіального планування, управління містобудівельними системами і програмами, комплексної оцінки, освоєння, розвитку, утримання та реконструкції територій і житлової забудови, розглядаються нагальні питання містобудівельного кадастру, розвитку поселень, їх інженерного устаткування та транспортної інфраструктури.

Градостроительство и территориальное планирование: Науч.-техн. сборник / Ответ. ред. Н.Н.Осетрин. – К., КНУБА, 2009. – Вип. 33. – 526 с. На украинском и русском языках.

В сборнике освещены инженерные и экономические проблемы теории и практики градостроительства, территориального планирования, управления градостроительными системами и программами, комплексной оценки, освоения, развития, содержания и реконструкции территории и жилой застройки, рассматриваются насущные вопросы градостроительного кадастра, развития поселений, их инженерного оборудования и транспортной инфраструктуры.

Відповідальний редактор - кандидат технічних наук, професор М.М. Осетрін.

Редакційна колегія: доктор архітектури Абизов В.А.; доктор технічних наук, професор Габрель М.М.; член-кореспондент АМ України, доктор архітектури, професор Дьомін М.М.; доктор архітектури, професор Єжов В.І.; доктор технічних наук, професор Карпінський Ю.О.; доктор технічних наук, професор Ключниченко Є.Є.; доктор архітектури, професор Лаврик Г.І.; кандидат технічних наук, доцент Леонтович В.В.; доктор технічних наук, професор Лященко А.А.; кандидат технічних наук, доцент Мамедов А.М. (заст. відп. редактора); доктор географічних наук, професор Нудельман В.І.; кандидат технічних наук, професор КНУБА Рейден Є.О. (відп. секретар); доктор архітектури, професор Слєпцов О.С.; доктор біологічних наук, професор Солуха Б.В.; доктор технічних наук, професор Усаковський С.Б.; доктор архітектури, професор Фільваров Г.И.; доцент Чередніченко П.П. (заст. відп. секретаря); дійсний член АМ України, доктор технічних наук, професор Яковлев М.І.

Рекомендовано до видання вченою радою Київського національного університету будівництва і архітектури, протокол №44 від 29 травня 2009 року.

На замовних засадах

© Київський національний університет будівництва і архітектури, 2009

УДК 504.54(477)(045)

Чемакіна О.В.

Національний авіаційний університет

Місце порушених територій у архітектурно-планувальному розвитку міст вугледобувних регіонів

За характером розселення Донбас належить до сформованого високоурбанізованого типу території України з містами, що стали центрами формування нових ринкових відносин і комплексу соціальних проблем у виробничій і невиробничій сферах.

Розвиток планувальної структури міст Донбасу містить такі етапи: дореволюційний період; період індустріалізації, становлення і розвитку гірничодобувної і металургійної промисловості в 30-і роки; післявоєнний період бурхливого розвитку металургійної і вугледобувної промисловості (50-60-і роки); період стабільного зростання промислового виробництва в 70-80-і роки 20-го століття. Кожний з цих періодів пов'язаний з розвитком містоутворювальної бази, що призвело до інтенсивного освоєння нових і різкому розповзанню міських територій, що відобразилося на зовнішньому вигляді міст, низькому рівні впорядкування і естетичних якостей міського середовища, нечіткості міської риси.

Внаслідок цього сучасна планувальна структура міст характеризується негативними особливостями: розчленованістю; хаотичністю розміщення функціональних зон міста; значною кількістю територій, що підроблюються і розташовані в межі міста; значними територіями контактено-стиківих зон, хаотичністю їхнього використання без дотримання санітарно-захисних розривів; наявністю значної кількості порушених територій (звалищ, відстійників, техногенних відвалів); пересіченістю і розподілом міст на окремі частини залізничними магістралями; недостатнім рівнем озеленення і впорядкування.

В зв'язку з зазначеним, постає проблема впорядкування містобудівних знань з просторового розвитку міст Донбасу як специфічної форми розселення вугледобувних регіонів з метою встановлення закономірностей еволюції формування порушеного міського середовища, що впливають на заходи з його подальшої реабілітації.

Міста Донбасу умовно діляться на декілька груп з погляду особливостей їхнього планувального розвитку:

- міста - крупні адміністративно-промислові центри (Донецьк, Орлівка, Маріуполь, Краматорськ) - є центрами агломерацій, характеризуються розвинутим промисловим комплексом, суттєво високим рівнем розвитку соціальної сфери, складною планувальною структурою, неблагополучною екологічною обстановкою. Ці міста в умовах ринкової економіки є основою сталого розвитку регіону;

- міста - індустріальні центри - великі і середні міста, що входять до складу агломерації, мають розвинутий промисловий потенціал, транспортну інфраструктуру, стабільну соціальну сферу (Макіївка, Єнакієве, Слов'янськ та ін.);

- малі промислові міста - з обмеженою промисловою орієнтацією, нерозвиненою соціальною сферою, низьким рівнем розвитку інфраструктури (Торез, Сніжне, Шахтарськ, Зугрес, Соледар та ін.).

Аналіз територіального розвитку населених пунктів Донбасу за період 1930-2000р. підтверджує висунуту О.Є.Гутновим та розроблену І.О.Фомінін, В.О.Тимохіним, а для гірничодобувних міст - І.В.Лазаревою концепцію послідовної змінності етапів структурно-функціональна реорганізація містобудівної структури територіальне зростання". Хронологічні етапи розвитку Донбасу відносяться екстенсивним формуванням планувальної структури міст за рахунок переважного освоєння віддалених територій, що означило процес нерівномірного часової і просторової еволюції містобудівних систем. Крім того, значна частина міст формувалася в результаті об'єднання селищ, які формувалися навколо шахтних відвантажувачів що призвело до локального розміщення окремих населених пунктів, які на сьогодні є малими містами. Населені пункти Донбасу мають відносну єдність форм промислового розвитку, наявність на їх територіях схожих видів техногенного, антропогенного, природного ландшафтів, схожий розвиток соціальних потреб. Демоекосистема Донбасу може бути визначена як сукупність просторово організованих і взаємопов'язаних елементів - освоєних використовуваних і не залучених до містобудівного використання порушених територій, будинків і

споруд, шляхів комунікацій, що разом з природними компонентами формують порушене середовище на різних територіальних рівнях.

Таким чином, розвиток промисловості, порядок територіальних відводів, інженерно-геологічні умови, виникнення порушених територій дали в результаті існуючу структурно-функціональну організацію містобудівних систем Донбасу, характер використання територіальних ресурсів. Разом з тим, населені пункти Донбасу на протязі їх еволюційного розвитку здатні зберігати послідовність просторово-планувальних структур. Загальний характер цього явища (відносно автономні функціонально-планувальні утворення, що тяжіють до місць залягання корисних копалин, розміщення міжміських комунікацій, промислових підприємств, мають екологічно несприятливе міське середовище через перетини природних та техногенних зон) підтверджується розробками засновників теорії містобудування О.Є.Гутнова [1], дослідженнями В.Л.Глазичева [2], О.М.Яницького [3], І.О.Фоміна [4], Г.І.Лаврика [5], Дьоміна М.М. [6], В.О.Тимохіна [7], Г.І.Фільварова [8], Яргіної З.М. [9], на прикладі Донецько-Макіївської агломерації - дослідженнями М.Я.Ксєневича, А.В.Вергелеса.

Наявність гірничодобувної промисловості визначила функціонально-планувальну структуру містобудівних систем Донбасу, процес розвитку яких відбувався в умовах тісного територіального контакту поселень і супроводжувався значними перетвореннями природного ландшафту через розміщення промислових виробництв у межах міських територій, інтенсивним освоєнням території за рахунок різного характеру освоєння прилеглих до міських вільних міжміських територій. Наприклад, у Донецько-Макіївській, Кадіївсько-Комунарській агломераціях відсутні міжміські простори, а освоєння нових територій: відбувається в різні боки від міжміських меж. У Горловсько-Єнакієвській, Шахтарсько-Торезькій агломераціях, навпаки, подальший розвиток містобудівної системи дає можливість збереження природного ландшафту міжміських територій.

Екстенсивний характер використання територій, обумовлений несприятливістю природної ситуації і територіальних умов (порганізстю і складністю рельєфу, затоплюваністю,

активізацією геодинамічних процесів та ін.) ускладнює розвиток містобудівних систем Донбасу. В більшості випадків фактором найбільшого погіршення міського середовища, особливо у великих містах і агломераціях є техногенні зміни територій, особливо тих, які зайняті відходами виробництва. Загальна маса накопичених відходів складає більше ніж 4 млрд. тон (або четверта частина усіх накопичених відходів в Україні). Так, в Донецькій області знаходиться понад 50 % відходів вугільної галузі, більш 40 % металургійних шлаків, більше 30 % шлакових відходів ТЕЦ. З 2700 вугільних відвалів в Україні 1009 (1,5 млрд. м³ породи, займана площа дорівнює 6733 га) розташовані в Донбасі. Щорічно утворюється понад 1 млн. тонн твердих побутових відходів (ТПВ). Більшість смітників і полігонів ТПВ експлуатуються роками і вичерпали свої можливості по нагромадженню відходів, не відповідають вимогам санітарно-екологічної безпеки. Найбільш критичні ситуації з погляду розміщення ТПВ в містах Слов'янську, Маріуполі, Дружковці, Макіївці, Донецьку, Константиновці, Горлівці. Негативний вплив, у тому числі і на природний ландшафт, роблять ставки-накопичувачі шахтних вод і сховища промислових стоків. Площі сховищ сорозмірні територіям, які займають породні відвали і складають близько 35 % порушених земель по вугледобувній галузі в цілому. Але їхній вплив на біосферу значніше, ніж породних відвалів. У Донбасі знаходиться 1574 ставків-накопичувачів і відстійників шахтних вод із загальними об'ємами 1744 млн. м³ і площею 10040 га. З них 761 ставок у Донецькій області об'ємом 1036 млн. м³ і загальною площею 545 га. Внаслідок проведення реструктуризації і закриття ряду шахт і припинення відкачки підземних вод, поступово підвищуються їх рівні, відбувається заболочування або підтоплення відпрацьованих територій. У Донбасі підтоплені території знаходяться в межах 25-ти шахтних полів. На території Донецької області ведуться розробки корисних копалин відкритими способами (родовища флюсових вапняків, доломітів, вогнетривких глин, каолінів, формувальних пісків). Площа відчужених земель складає близько 20 тис. га.

За даними держуправління з екологічної безпеки, площа земель, зайнятих відходами, складає 1 % території області. Підрахунки, які були проведені кафедрами архітектури та геодезії

ДонДАБА свідчать, що від 5 до 25 % міських територій зайняті відвалами гірничодобувної, металургійної та інших галузей, а також міськими смітниками та територіями, які не використовуються з інженерно-геологічних або геохімічних причин. Площа незручних та порушених територій досягає в середньому 8% від загальної площі міст у границях їхнього земельного відводу, складаючи в найбільших містах близько 7.5%, у великих - 8%, у великих і в середніх - 10%, у малих - 5%. Не менше половини таких територій знаходиться в межах сформованої міської забудови. За даними досліджень Донецького Інформаційно-аналітичного центру в 1996 році тільки Донецько-Макіївська агломерація має: збільшення загальної площі порушених земель до 2400 га; загальний об'єм відвалів вуглевидобутку 2,9 млрд.т., з котрих 318 породних відвалів знаходяться в межах міської риси Донецько-Макіївської агломерації; щорічний приріст золошлаків на ТЕС 16 млн.т., 10% з яких використовується для переробки, а 90% займають значні площі природних і міських територій; 920 несанкціонованих смітників побутового сміття, загальною площею більш ніж 30га; жужільні відвали Донецького і Макіївського металургійних комбінатів займають більш 250га міських територій.

У зв'язку з цим, до складу містобудівних систем Донбасу запропоновано ввести як структурно-функціональний елемент міського середовища порушені території з їх інженерно-геологічними, просторовими, функціональними, екологічними і композиційними характеристиками. Порушені території двобічно впливають на стан порушеного міського середовища: як елемент містобудівної системи, який вносить до неї техногенний компонент з його характером і динамікою розвитку; як умова оптимального розвитку містобудівної системи через визначення програми реабілітації порушеного міського середовища через їх містобудівне використання.

Порушені території розглядаються як ділянки, ушкоджені, забруднені, або виведені з господарського обороту в результаті антропогенного і техногенного впливу, розміри і розміщення яких впливають на формування функціонально-планувальної структури міста. Згідно з цим, у Донбасі порушеними є території, землі яких знісовані або зайняті смітниками, звалищами, відстійниками, ярами, підтоплені, підроблені, зайняті жужільними відвалами ТЕС,

кар'єрами нерудних будівельних матеріалів, відвалами шахтних порід і вскриші, а також відходами підприємств, в тому числі металургійних і які не використовуються в містобудівних цілях без проведення спеціальних заходів з їх відновлення та рекультивації. Основними характеристиками таких територій є: штучний генезис (виникнення, формування і розвиток в процесі антропогенної діяльності та промислового розвитку); змінення містобудівних, інженерно-геологічних, екологічних, гідрологічних характеристик до стану, з яким такі території неможливо використовувати у містобудівній діяльності без проведення відновлювальних робіт; можливості потенціалу різного роду містобудівних ресурсів (з позицій будівельного виробництва, організації виробничих та невиробничих видів діяльності, архітектурно-планувальної і ландшафтно-екологічної організації); впливовість на динамічність містобудівних утворень.

Визначення порушеного міського середовища як частки простору, яка характеризується сталим положенням, сукупністю специфічних властивостей та специфічними взаємозв'язками з функціонально-планувальною структурою містобудівних систем обґрунтовує окреме розглядання в методологічному плані його природних, антропогенних і техногенних складових і дозволяє охарактеризувати обумовленість локальних і релятивних властивостей порушених територій з позицій містобудування. Вивчення містобудівного досвіду і натурні обстеження техногенних ландшафтів Донбасу переконує, що не стільки самі порушені території з їх специфічними і самобутніми характеристиками, скільки їх розміщення та відношення до міських планувальних структур визначають специфіку порушеного міського середовища Донбасу і дозволяють прогнозувати напрями містобудівного використання порушених територій.

Висновки. Порушене міське середовище - складна соціально-економічна й територіальна підсистема, формування і розвиток якої у Донбасі відбувається за визначеними закономірностями, пов'язаними з функціонально-планувальними особливостями міської структури та розміщенням антропогенних, техногенних, природних і соціальних складових, а реабілітація можлива через зміну співвідношень між її складовими й шляхом узгодження взаємовідносин компонентів. Елементи порушеного міського

середовища – порушені території - визначені як просторові одиниці, що мають соціальні, композиційні і функціонально-планувальні властивості, певну цілісність і функціональну однорідність території, взаємодія яких створює специфіку містобудівних систем вугледобувного регіону.

Враховуючи вищесказане можна визначити роль порушених територій у територіальному і архітектурно-планувальному розвитку міст Донбасу і відповідно масштаб проблем реабілітації порушеного міського середовища:

- соціально-економічні, що визначаються значенням міста в системі розселення, внутрішніми економічними ресурсами, інтенсивністю темпів соціально-економічного розвитку;

- санітарно-гігієнічні, що регламентують оздоровлення міського середовища шляхом усунення зон забруднення територій, мікрокліматичного дискомфорту, приведення забудови до нормативних щільностей, поліпшення її інсоляції, аерації і озеленіння;

- функціонально-планувальні, що передбачають поліпшення функціонального зонування і планувальної структури;

- інженерно-технічні, що включають перетворення мережі міського і зовнішнього транспорту, інженерних комунікацій, ліквідації непридатних для будівництва територій;

- архітектурно-художні.

Очевидна необхідність: розробки динамічних еволюційно пристосованих містобудівних зв'язків підсистеми антропогенного і техногенного і природного ландшафтів; встановлення семантичного значення техногенного ландшафту, його композиційної ролі в структурі міста; дослідження загальнокультурного аспекту значення взаємодії природного, антропогенного і техногенного ландшафтів у проблемі образності населених міст вугледобувних районів.

Література

1. Гутнов А.Э. Эволюция градостроительства.- М.:Стройиздат, 1984.- 256с.

2. Глазычев В.Л. Социально-экологическая интерпретация городской сре-ды.- М, 1984.

3. Яницкий О.Н. Экологическая перспектива города.- М.:Мысль,1987.- 280с.

4. Фомін І.О. Основи теорії містобудування. -К.: Наук. думка, 1997.- 190с.
5. Лаврик Г.И., Демин Н.М. Методологические основы районной планировки. – М.: ЮНИТИ, 1997. – 150с.
6. Демин Н.М. Управление развитием региональных градостроительных систем (на опыте Украинской ССР): Автореф. дис... докт. арх.- М.:МАРХИ, 1987.- 57с.
7. Лаврик Г.И., Тимохин В.А. Методы структурно-функционального анализа и оптимизации планировки города на ранних стадиях проектирования. — Технические средства архитектурного проектирования. — М., 1980.—С. 13—18.
8. Фильваров Г.И. Вероятностный подход к определению перспектив развития системы населенных мест// Градостроительство:Сб.научн.тр./КиевНИИПградостроительства. – К., 1983. – с.13-18.
9. Яргина З.Н. Градостроительный анализ.- М.:Стройиздат, 1984.- 245с.
10. Мироненко В.П. Методологические основы оптимизации архитектурной среды: дисс. доктора архитектуры: Спец. 18.00.01.- Х.:ХГТУСА, 1999.-346с.
11. Вергунов А.П. Город и природное окружение (архитектурно-планировочная организация взаимодействия). Автореф. дис. д-ра архитектуры. — М.: 1985. — 47 с.
12. Владимиров В.В., Микулина Е.М., Яргина З.Н. Город и ландшафт. — М.: Мысль, 1986. — С.236.